

Verbonden met de Aarde

Kunnen filosofen en religiewetenschappers helder schrijven? Arjen Kleinherenbrink wel. Glashelder! En dat over een belangrijk filosoof, Bruno Latour. Die helderheid vond ik minder bij Vincent Blok en Karen Armstrong – maar de thema's die zij aansnijden zijn eveneens van groot belang. Allen voelen zich sterk verbonden met de Aarde, en soms met 'de heilige natuur'.

Robert Scholma

De constructie van de wereld, Arjen Kleinherenbrink, Boom, ISBN: 9789024441877

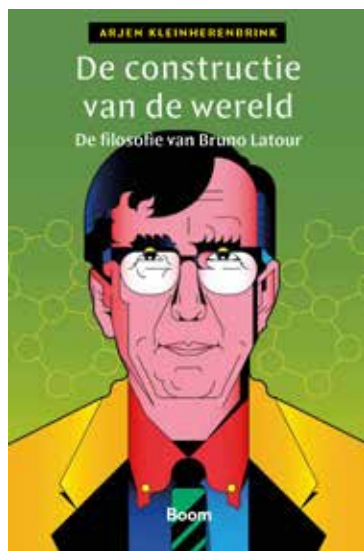
“Filosofen kijken naar de wereld, nooit naar de aarde”, zegt Vincent Blok. “Door klimaatverandering kan dat niet langer.” Dat is het thema van zijn boek *Van wereld naar aarde – Filosofische ecologie van een bedreigde planeet*. Van Aristoteles en Descartes tot Nietzsche en Heidegger blijkt de aarde altijd te zijn gedacht vanuit de vorm, vanuit het denken of vanuit de wereld. Deze manier van denken acht Blok niet langer toereikend. Blok komt uit bij de Nederlandse Nobelprijswinnaar Paul Crutzen: *Nature is us*. Hij ziet een grote tegenstelling met de klassieke filosofie: mens versus natuur. In wezen is de bezinning op de elementaire aarde in de hele filosofie afwezig, schrijft

hij. Klimaatverandering moet impact hebben op academische filosofische onderzoeksthema's. De zin van een wetenschappelijk leven op een bedreigde planeet is een kernthema van het boek.

Van wereld naar aarde vormt een systematische filosofische reflectie. Blok focust op de elementaire aarde, dat brok steen, waarop we staan. Die aarde was er al vóór de mens, vóór de wereld. Die aarde is de grond waaruit we genomen zijn, waarin we worden teruggenomen, terwijl de aarde blijft bestaan. Blok is als metafysicus sterk gevormd door Husserl en Heidegger. Zijn filosofisch taalgebruik is niet eenvoudig. Gelukkig bouwt hij zijn betoog systematisch op. Blok lijkt beïnvloed door James Lovelock's *Gaia, a New Look at Life on Earth*, die het “aannemelijk maakt dat de aarde zich gedraagt als een superiororganisme dat zichzelf reguleert om in stand te blijven.”

Blok is ambitieus. “Heideggers relationele ontologie van de wereld is ontoereikend. Er is een revolutie tegen de traditionele filosofie nodig, een ecocentrische in plaats van antropocentrische oriëntatie in onze bezinning op de wereld in het antropoceen.” Aan het slot van zijn boek beschrijft hij vijf principes van de elementaire aarde. Daarbij biedt zijn speculatieve ecologie van aarde en wereld een basis voor een toekomstige ethiek van de aarde. Blok moet niet veel hebben van relationele filosofen als Bruno Latour. In gesprekken noemt hij hem meer dan eens ‘verschrikkelijk’. Zie het scherpe interview van Jelle van Baardewijk met Vincent Blok op *De Nieuwe Wereld* (7 juni 2022) en de lezing van Blok op *Radboud Reflects* (12 september 2022). Beide gesprekken zijn de moeite waard voor een beter begrip van Vincent Blok.

De constructie van de wereld
Over Latour denkt Arjen Kleinherenbrink heel anders. Hij schreef *De constructie van de wereld – De filosofie van*

Bruno Latour. Dit wat mij betreft geweldige boek (het eerste Nederlandstalige over de filosofie van Latour) bespreekt zijn denken heel systematisch. Waar Blok soms bijkans verdrinkt in zijn eigen filosofische jargon, schrijft Kleinherenbrink glashelder, vermijdt hij jargon en licht soms begrippen toe. Daarbij is Latour zelf consistent in de manier waarop hij zijn theorieën stevast grondt op de immer terugkerende filosofische principes.

In zijn latere werk (*De politiek der dingen* en *Oog in oog met Gaia*) beschouwt Latour het klimaat als het centrale politieke probleem van onze tijd. Hij heeft scherp oog voor de noodzaak van een nieuwe politieke ecologie, voor de belangrijke rol van wetenschappers. ‘De natuur’ als domein dat los staat van de samenleving, bestaat bij hem niet. “Het antropoceen is de definitieve afrekening met het idee dat er buiten onze samenleving een onmetelijke en eeuwige Natuur bestaat die zich niets van ons aantrekt.” Onze planetaire invloed met ingrijpende en onomkeerbare veranderingen is verre van onschuldig. Dat is vooral de schuld van onze Moderne denkwijze, waarin de planeet altijd als een externe, objectieve en onverschil-

lige Natuur is gedacht. We moeten onze wereld gaan begrijpen als Gaia. Niet zoals bij Lovelock, evenmin als een nieuwe variant van ‘de natuur’. Gaia is een membraan van slechts een paar kilometer dik. Het is het domein waarin levende en niet-levende entiteiten in complexe en kwetsbare ketens van wederzijdse afhankelijkheid met elkaar vervlechten. De samenleving is geen klassiek sociaal contract. Het is het bijeenbrengen van een collectief van actoren waarvan we vitaal afhankelijk zijn, dus ook van woordvoerders van bijvoorbeeld zeeën en regenwouden. Politieke vooruitgang betekent dat we hen in veel hogere

Planet Report 2022. Sinds 1970 is de populatiegrootte van vissen, vogels, zoogdieren, amfibieën en reptielen wereldwijd met gemiddeld 69% afgenomen. “We hebben de natuur geplunderd en alleen maar als een grondstof gebruikt, omdat we in de afgelopen vijfhonderd jaar een wereldbeeld hebben gecultiveerd dat heel anders is dan dat van onze voorouders.”

Toch gaat het daar weinig over in *De heilige natuur*. In wezen lijkt mij Armstrongs visie op de natuur nogal romantisch. Het is de visie van 19e-eeuwse dichters en schrijvers “die door een contemplatieve instelling te

De heilige natuur, Karen Armstrong, Querido, ISBN: 9789021462707

RECENSIE

‘In wezen lijkt mij Armstrongs visie op de natuur nogal romantisch.’

mate bij de politieke besluitvorming betrekken, in lijn met de ecologische kwetsbaarheden die ten tijde van het antropoceen steeds nadrukkelijker de horizon van ons handelen worden. Latours concepten lijken op maat gemaakt te zijn voor de belangrijkste uitdagingen van de mensheid in de eenentwintigste eeuw. “Wie Latour leest, zal merken dat er een frisse wind door de filosofie waait, maar alleen de tijd zal leren waar die ons brengt.” Een goed voorbeeld van hoe Latours denken in beleidsmatige kringen doordringt is het WRR-rapport *Grenzen voorbij – Handelingsperspectieven in het Antropoceen* (Muilwijk en Faber, 2015). Latour overleed op 9 oktober 2022.

De heilige natuur

Karen Armstrong schreef *De heilige natuur. Hoe we de relatie met onze natuurlijke omgeving kunnen herstellen*. “Ons stadse leven en de alles absorberende technologie hebben ons vervreemd van de natuur, waardoor zelfs de prachtige films van David Attenborough er niet in slagen ons tot in de diepste kern te bereiken”, schrijft zij. Dat dat nodig is bewijst ook het recente WNF *Living*

cultiveren een ‘zalige gemoedsgesteldheid’ bereiken.” Die gesteldheid acht Armstrong duidelijk vergelijkbaar met wat (neo)confucianisten, taoïsten, hindoes (het jaïnisme), boeddhisten, de kabbala, Grieken en soefi's eeuwenlang hebben gecultiveerd. Zij ontwikkelden een ontvankelijke gemoedstoestand die hen in staat stelde om voorbij de oppervlakkigheid van de werkelijkheid te kijken en de heiligheid te ontdekken die in de ‘dingen’ van de natuur aanwezig is. Niet de God van Newton of Descartes, maar de grote dichters, mystici en filosofen uit bepaalde episodes van de wereldgodsdiensten waren onlosmakelijk verbonden met de natuur. “Om de natuurlijke wereld te verlossen, moeten ook wij leren ons er op emotioneel vlak bij aan te sluiten en ons bewust te worden van onze verwantschap met de natuur en onze totale afhankelijkheid van haar. We moeten ons doelbewust inspannen om onder het oppervlak van de natuur te kijken en zelf het heilige te ervaren, zoals kabbalisten, moslims, christenen, confucianisten, taoïsten en hindoes dat eeuwenlang hebben gedaan. Ze deden dat niet

door wetenschappelijke studie, maar via creativiteit en kunst – met rituelen, poëzie, muziek en fysieke gebaren die een diepgaand effect hebben op het geestelijke leven.” Daarover gaat haar boek, deze basis van herstel van onze band met de natuurlijke wereld.

Karen Armstrong is een zeer belezen religiewetenschapper. Ze draagt veel kennis aan en legt verbanden tussen belangrijke elementen van de grote wereldgodsdiensten. Ze snijdt vanuit het oogpunt van religies veel meer thema's aan dan ‘de heilige natuur’. Armstrong wil dat we “*sadder and wiser*, met inzicht in de ernst van onze situatie met het milieu en onze persoonlijke verantwoordelijkheid hiervoor, ook vastbesloten zijn om zo van geest en hart te veranderen dat we ons ervoor inzetten de schade te herstellen.” Maar praktisch blijft ze daar toch vooral steken in “vragen waarop we op mondiaal niveau moeten nadenken.”

Reacties zijn van harte welkom:
robertscholma@hotmail.com

Van wereld naar aarde, Vincent Blok, Boom, ISBN: 9789024445042

